

Zitierhinweis

Rychlík, Jan: Rezension über: Eduard Nižňanský, Politika antisemitizmu a holokaust na Slovensku v rokoch 1938–1945, Banská Bystrica: Múzeum Slovenského Národného Povstania, 2016, in: Český časopis historický, 2019, 3, S. 786-789, DOI: 10.15463/rec.1386253243

český časopis historický

copyright

Dieser Beitrag kann vom Nutzer zu eigenen nicht-kommerziellen Zwecken heruntergeladen und/oder ausgedruckt werden. Darüber hinausgehende Nutzungen sind ohne weitere Genehmigung der Rechteinhaber nur im Rahmen der gesetzlichen Schrankenbestimmungen (§§ 44a-63a UrhG) zulässig.

1834... 1851). Pro tyto konskripce platí totéž, co bylo zmíněno výše, a sice výhrada týkající se jejich nekomplexnosti. Nejpodstatnější je v této souvislosti absence informací, týkajících se nejmenších dětí – sčítány byly totiž děti až od dožitého jednoho roku věku.

Změna z hlediska výpovědní hodnoty pramenů nastala v roce 1857, kdy proběhlo první moderní sčítání obyvatelstva k jednomu dni, jak známe ze současnosti. Autorka si všímá, jakým způsobem bylo v těchto sčítacích operátech evidováno židovské obyvatelstvo, resp. jaká data, k němu se vztahující, jsou tu uváděna. Z hlediska definice osob židovského původu autorka vychází z v operátu uvedené náboženské příslušnosti, zaznamenané ve zdrojových podkladech.

J. Vobecká na základě získaných vstupních dat zpracovala neobyčejně detailní analýzu, týkající se židovského obyvatelstva v Čechách ve vymezeném období. Doprovodila ji ilustrativními grafy a tabulkami, a to nejen v komparaci s celkovou populací, ale pro dobu po vzniku Československa i ve srovnání s jednotlivými územními částmi republiky.

Vobecká sice, jak sama uvádí, pracovala zvláště pro starší období (ca do poloviny 19. století) s neúplnými daty, nicméně rekonstruovala časové řady a počítala demografické ukazatele bez ohledu na tento limitující faktor. Z hlediska metodologického se i přesto jedná o příkladný způsob zpracování dat pro demografickou analýzu. Vzhledem k již uvedeným omezením ale přirozeně vyvstane otázka, zda židovské obyvatelstvo v Čechách představovalo v titulu práce uvedenou avantgardu skutečně již na počátku sledovaného období či zda se jí stalo až v souvislosti s emancipačním procesem, tj. otevřením bran ghett v polovině 19. století.

Detailní studium archivních pramenů, matričních záznamů a především rekonstrukce rodin by nepochybně mohla přinést nejedno zajímavé zjištění a potvrzení či určitou revizi publikovaných závěrů. Odlišná situace nastala po roce 1848, kdy došlo ke zrušení restriktivních opatření, vystoupení z ghett vedlo k nebývalému rozšíření možností seberealizace i realizace židovského obyvatelstva ve společenském, hospodářském i kulturním životě. To vše pak nepochybně mělo vliv na další populační vývoj a následné demografické změny židovského obyvatelstva, jež v Čechách tendovalo k asimilaci, sekularizaci, pokud jde střední či vyšší střední třídu. A to bylo i hlavním důvodem, který stál za demografickými změnami v židovské populaci od poloviny 19. století (na základě sledovaných datových zdrojů) v Čechách, ale patrně i na Moravě či v moravské části Slezska, což by mohl potvrdit či vyvrátit demografický výzkum, realizovaný na obdobných základech jako je v předkládané práci, pokud jde o použití demografické postupy a metody.

Ivana Ebelová

Eduard NIŽŇANSKÝ

Politika antisemitismu a holokaust na Slovensku v rokoch 1938–1945

Banská Bystrica, Múzeum SNP 2016, 496 s., ISBN 978-80-89514-40-3.

O osudu Židů na Slovensku za válečného slovenského státu toho bylo napsáno již poměrně mnoho. Stačí připomenout dnes již klasickou práci Ivana Kamence *Po stopách tragédie*¹ či

1 Ivan KAMENEC, *Po stopách tragédie*, Bratislava 1991.

práci Ladislava Lipschera *Židia v Slovenskom štáte*, vydanou nejprve v roce 1980 německy, a později v roce 1992 i slovensky.² Práce Eduarda Nižňanského nicméně rozšiřuje naše znalosti, protože podává první přehledný a poměrně vyčerpávající obraz o antisemitismu na Slovensku a faktorech, které nakonec vedly k vyvezení většiny slovenských Židů do vyhlazovacích táborů. Navíc se ve vztahu k deportacím Židů ze Slovenska podrobně zabývá postojem obou největších slovenských církví (katolické a evangelické) a rozebírá také postoj většinové slovenské společnosti.

Nižňanského práce je rozdělena na vlastní text a edici 81 dokumentů. Dále obsahuje obrazovou přílohu, kde jsou mimo jiné reprodukovány dobové antižidovské plakáty a karikatury. Textová část je rozčleněna do několika kapitol. Autor nejprve zkoumá problém holokaustu v slovenské historiografii, kde velkou pozornost věnuje fenoménu, který označuje jako „slovenský revizionismus“. Na rozdíl od „klasického revizionismu“, který popírá existenci holokaustu, se slovenský revizionismus zaměřuje na pokusy exkullovat slovenskou vládu a především prezidenta Jozefa Tisa. Svádí veškerou zodpovědnost za vyvraždění slovenských židů pouze na nacistické Německo a částečně ještě na malou skupinu tzv. slovenských nacionálních socialistů kolem Vojtecha Tukey. Klasickými autory slovenského revizionismu byli v minulosti především exiloví historici Milan Stanislav Ďurica a František Vnuk, kteří po roce 1989 působili přímo na Slovensku a našli zde i několik epigonů. Nižňanský se kriticky vyrovnává s pracemi revizionistů jednak v úvodní kapitole, a pak ještě polemizuje s jejich názory i přímo na dalších místech textu, především v podkapitole o deportacích židů v roce 1942.

Práce dále podává stručný přehled o Židech na Slovensku před rokem 1938 a ukazuje, jak se tradiční antijudaismus postupně měnil v „moderní“ antisemitismus. Autor dále vysvětluje, jak se antisemitismus stal už v období autonomie Slovenska (6. října 1938 – 14. března 1939) integrální součástí politiky vládnoucí Hlinkovy slovenské ľudové strany (HSLS). Příprava protizidovských opatření začala už v období autonomie. Po 14. březnu vláda přešla k jejich postupné realizaci, přičemž tempo se od podzimu 1940 stále zrychlovalo. Nižňanský proto rozdělil protizidovská opatření do několika etap.

První etapa byla přípravná a týká se období autonomie. Druhá trvala od vzniku státu do září 1940. Jejím cílem bylo „pouze“ vytlačit Židy z veřejných služeb a omezit jejich vliv a počet v hospodářském životě. Tato protizidovská opatření byla ještě relativně mírná, spočívala ve vyloučení ze státních a veřejných služeb, omezení počtu ve svobodných povoláních, nuceném výkupu půdy a tzv. dobrovolné arizaci (nuceném odprodeji podniků nebo jejich většinové účasti „arijským“ uchazečům). Židé byli na základě vládního nařízení č. 63/1939 Sl. z. v této fázi ještě částečně definováni na náboženském základě. Za Židy nebyly považovány osoby pokřtěné před 30. říjnem 1918. Ve třetí etapě (září 1940 – říjen 1942) se „řešení židovské otázky“ dostalo do rukou radikálů. Etapa začíná přijetím ústavního zákona z 3. září 1940 (č. 210/1940 Sl. z.), kterým vláda získala na rok plné moci k „úplnému vyřazení židů z hospodářského života“ a končí deportacemi ze Slovenska.

2 Ladislav LIPSCHER, *Die Juden im Slowakischen Staat 1939 – 1945*, München 1980; TÝŽ, *Židia v slovenskom štáte*, Bratislava 1992.

Během jednoho roku byli Židé zbaveni veškerého majetku i lidských práv a navíc od 9. září 1941, kdy byl schválen tzv. židovský kodex (vládní nařízení č. 198/1941 Sl. z.), začal být vůči nim uplatňován tzv. rasový princip podle německých norimberských zákonů. Nakonec na jaře 1942 po dohodě s Německem začalo jejich vyvážení do vyhlazovacích táborů v okupovaném Polsku.

Mezi 25. březnem, kdy odjel z Popradu první transport, a 20. říjnem, kdy byly transporty zastaveny, bylo takto ze Slovenska vyvezeno více než 58 000 Židů. Potom následovala čtvrtá etapa, kdy se deportace nekonaly; na Slovensku tak zůstávalo v relativním klidu asi 20 000 Židů. Poslední etapa nastala po potlačení Slovenského národního povstání, kdy bylo Slovensko obsazeno německou armádou. Během tohoto období bylo německými bezpečnostními složkami ze Slovenska deportováno dalších asi 11 500 Židů a nadto asi 1500 jich bylo povražděno přímo na Slovensku.

Autor přesvědčivě ukazuje, že holokaust na Slovensku byl především výsledkem politiky vládnoucí ľudácké garnitury, zatímco vliv nacionálně-socialistického Německa byl pouze nepřímý a přinejmenším až druhořadý. Slovenská vláda chtěla „jen“ zbavit Židy majetku, aby jím mohla sociálně uplácat slovenské uchazeče a rozšiřovat tak sociální základnu, o níž by se mohla opírat. Jenže jakmile byli Židé zbaveni majetku, stali se sociálním problémem, s nímž si vláda nevěděla rady. Proto ráda a bez nátlaku přijala na podzim 1941 německou nabídku na převzetí slovenských Židů a jejich osídlení „ve východních územích“, za což si říšská vláda účtovala „osídlovací poplatek“ 500 marek za osobu. Proto slovenská vláda nese za osud Židů plnou politickou odpovědnost.

Nižňanský se také podrobně zabývá okolnostmi přijetí ústavního zákona o vystěhování Židů z 15. května 1942 (č. 68/1942 Sl. z.), kterým byly na jedné straně legalizovány deportace, ale současně byl stanoven relativně široký okruh osob, které byly z deportací vyňaty (osoby pokřtěné před 14. březnem 1939, osoby žijící v platném manželství s „nežidem“, příslušníci určitých profesí, kterých byl na Slovensku nedostatek, osoby, kterým rezortní ministr jako nepostradatelným udělil výjimku, osoby, kterým udělil výjimku prezident republiky a jejich rodinní příslušníci).

V této souvislosti se autor zaměřil i na roli prezidenta Jozefa Tisa při deportacích Židů ze Slovenska v roce 1942. Tisovi apologeti totiž vytvořili mýtus o tom, že Tiso zachránil velký počet židů udělováním tzv. prezidentských výjimek, kterých údajně např. podle Milana S. Ďurici mělo být více než 9000, ba dokonce snad až 15 000 (!).³ Jde o zcela nepravdivé tvrzení, které bylo již dříve opakovaně vyvráceno domácími i zahraničními autory. Tiso deportace v projevu v Holíči 15. srpna 1942 vysloveně schválil a řekl, že protižidovské akce jsou plně v souladu s křesťanskou morálkou.

Pokud pak jde o tzv. prezidentské výjimky: židovský kodex skutečně umožňoval, aby prezident republiky udělil zcela nebo částečně výjimku z ustanovení kodexu a na takovou osobu se pak nepohlíželo jako na Žida. Nižňanský ale ukazuje, že výjimek nebylo uděleno více než tisíc, a to většinou Židům už delší dobu pokřtěným, nebo Židům žijícím

3 Viz Milan Stanislav ĎURICA, *Dr. Joseph Tiso and the Jewish Problem in Slovakia*, Slovakia VII, 1957, č. 3–4, s. 21, pozn. č. 77.

s nežidovským manželem či manželkou. Ani na jednu z těchto kategorií se deportace tak jako tak nevztahovaly. Je jasné, že především v případech už delší čas pokřtěných židů byl Tiso jako katolický kněz pod silným tlakem katolických biskupů a Vatikánu. Za vydání výjimky, která chránila celou rodinu, navíc stát vybíral vysoké poplatky. Bylo by ale vhodné dodat, že výjimky z protizidovských opatření nebyly slovenským specifickým, nacházíme je prakticky ve všech protizidovských kodexech té doby a dokonce i v samotném Německu (§ 7 prvního prováděcího nařízení k zákonu o říšském občanství ze 14. listopadu 1935, *Reichsgesetzblatt* I, s. 1146).

Nižňanského práce je velmi seriózní a po věcné stránce k ní není co dodat. Za přínosnou pak považuji edici dokumentů, kde jsou publikovány i četné, u nás doposud neznámé, materiály ze zahraničních archivů německých a rakouských a z archivu Yad Vashem v Jeruzalémě. (V této souvislosti je vhodné dodat, že Nižňanský se již dříve podílel na velké ediční řadě o holokaustu na Slovensku).

Snad jedinou připomínku by si zasloužila kapitola o tzv. slovenské revizionistické historiografii. Na s. 18–19 Nižňanský cituje v podstatě pouze práce Milana S. Ďurici a Františka Vnuka vydané po roce 1989 na Slovensku (výjimkou je Ďuricova práce *Slovenský podiel na európskej tragédii Židov*).⁴ Tyto práce jsou však jen opakováním a rozváděním tezí, které oba historici formulovali už mnohem dříve v exilu. Ty by měly být rozhodně zmíněny v širším měřítku a také by bylo vhodné podat genezi mýtu o vysokém počtu výjimek udělených Tisem. Základem je totiž už výše vzpomínaný kratší Ďuricův článek o Tisovi a židovské otázce z roku 1957,⁵ v němž se autor odvolal na údajné poválečné tvrzení posledního šéfredaktora deníku Slováč, který emigroval do USA, resp. na údajnou výpověď posledního slovenského ministra obrany Štefana Haššíka před Národním soudem. Ďuricův článek vyšel souběžně v roce 1957 také slovensky na pokračování v krajanských novinách *Jednota* a poté byl autorem různě obměňován a doplňován a překládán do dalších jazyků.⁶ Další revizionističtí publicisté údaje od Ďurici nekriticky přejali, čímž postupně vznikla poměrně rozsáhlá literatura.

Nižňanského práce je cenným příspěvkem k historiografii holokaustu.

Jan Rychlík

4 TÝŽ, *Slovenský podiel na európskej tragédii Židov*, Köln 1987.

5 TÝŽ, *Dr. Joseph Tiso and the Jewish Problem in Slovakia*, Slovakia VII, 1957, č. 3–4, s. 1–22 (2. vyd. Padua 1964).

6 TÝŽ, *Dr. Jozef Tiso a problém Židov na Slovensku*, Jednota 1957, Middletown, Pa., LXVI, 1957, No. 3430–3432; LXVII, 1958, No. 3433, 3436 (Poznámka: Odkaz na tyto své práce uvádí sám Ďurica, a to hned na dvou místech: v pozn. 1 článku *Der slowakische Anteil and der Tragödie der europäischen Juden*, který byl publikován v roce 1984 v Mnichově /jde o separát z ročenky Slo-wakei, roč. 22, kterou vydával ústav Matúše Čarnáka v Mnichově/ a v Ďuricově studii *Slovakia During World War II. The Slovak Republic* ve sborníku Slovakia in the 19th and 20th Centuries, Toronto 1973, s. 182, pozn. 111); TÝŽ, *Het Slovakije van Mgr. Tiso en de nazistische Jodenver-volging (I, II.)*, Helmondse Courant, Helmond, 25. – 26. 1. 1962; TÝŽ, *La Republica Eslovaca y la tragedia de la judios europeos*, Buenos Aires 1957; TÝŽ, *Der slowakische Anteil an der Tragödie der europäischen Juden*, München 1984; TÝŽ, *The Slovak Involvement in the Tragedy of European Jews*, Abano Terme 1989; rozšířená verze viz TÝŽ, *Jozef Tiso a Židia*, 2. doplnené vydanie, Brati-slava 2008.